

«Populismen tar over verden»

Øyvind Østerud oyvind.osterud@stv.uio.no

Professor i statsvitenskap, Universitetet i Oslo

Globaliseringens omkostninger i form av tapte arbeidsplasser, økende ulikhet og en usikker livssituasjon har skapt protestbevegelser i en rekke land. I politisk dagligtale har populisme en demokratikritisk undertekst som synonymt med folkelig illiberalitet og uforstand. Anti-populisme er en forsvarsreaksjon mot trusselen fra folkelig innflytelse og har også satt preg på forskningen om emnet. Jeg gjennomgår de ulike forklaringene på organisert mistillit til etablerte partier og hevder at populisme først og fremst er en politisk stil.

«Et spøkelse hjemsøker verden – populismens spøkelse». Slik åpnet antologien *Populism: its meaning and national characteristics* (Ionescu og Gellner 1969) – et standardverk om emnet. Forfatterne fant populistiske bevegelser i Nord- og Sør-Amerika, Russland, Øst-Europa og Asia, men de hadde problemer med å finne en felles kjerne hos disse bevegelsene. Ekstra vanskelig ble det fordi svært få av dem hadde brukt begrepet *populisme* om seg selv. Den nordamerikanske prairiepopulismen fra slutten av 1800-tallet var et unntak.

Ordet *populisme* dukket opp i amerikansk samfunnsforskning på 1950-tallet. Det henviste til prairiepopulismen, men nå med negativt fortegn. Jakten på kommunistympatisører, *McCarthyismen*, spøkte i bakgrunnen, da populisme ble sett som en trussel mot rettssikkerhet og liberale friheter (Allcock 1971). Etter hvert ble betegnelsen brukt på massebevegelser og politikere med folkelig appell, både på ytre høyre og ytre venstre fløy i det tradisjonelle politiske landskapet. I den kalde krigens retorikk var populisme en motsats til det liberale demokrati. Synet på den spesielle, søramerikanske populismen ble også farget av dette. I europeisk og nordamerikansk presse ble for eksempel den argentinske presidenten Juan Perón og hans kombinasjon av sosialtiltak, arbeiderklasseappell og autoritær styring assosiert med fascismen.

Men det fantes også unntak, for eksempel sosiologen og antropologen Peter Worsley, som brukte begrepet populisme om kolonifolkenes opprør mot kolonimaktene (Worsley 1964). Han mente at kolonifrigjøringen krevde en folkelig mobilisering uten indre splittelse. Det var Worsley som

inspirerte Ottar Brox til å innføre *populisten* som det positive motstykket til *teknokraten* i *Hva skjer i Nord-Norge* (Brox 1966).¹

«Populism takes over the world», var det alarmerende oppslaget på markedsdatabyrået Bloombergs nettside ved inngangen til 2017, i kjølvannet av den britiske *Brexit*-voteringen, det amerikanske presidentvalget og de sterke protestbevegelsene i Europa. I dag brukes *populisme* i hovedsak som en negativ karakteristikk, og det er bred enighet om at populisme er et utbredt fenomen. Likevel er betydningen skiftende og uklar. Hva slags politiske fenomener er det vi står overfor? Hvilken mening gir det å kalle dem *populistiske*?

Nyere forskning er delt i synet på hva som forklarer fremveksten av såkalt populistiske bevegelser. Nedenfor skal jeg kaste et blikk på en sentral faglig uenighet: er det økonomisk misnøye eller kulturkonflikt som ligger bak? Er det strukturelle eller kulturelle forhold som er viktigst? Gjennom analyser av presidentvalget i USA, *Brexit*-voteringen i Storbritannia og oppslutningen om venstrepopulismen i Hellas og Spania, skal jeg illustrere denne fagdebatten. Så følger en litt grundigere drøfting av situasjonen i Frankrike. Dette er et spesielt viktig eksempel fordi Nasjonal front lenge har stått som innbegrepet av et populistisk parti, og partiets framvekst utfordrer grunnlaget for europeisk integrasjon. Gjennomgangen av et knippe bevegelser som har vokst i protest mot etablerte partier, danner så grunnlaget for en analyse av fagdiskusjonen om populisme-begrepet.

Protesten mot det etablerte

En tysk studie av velgeratferd i en rekke europeiske land konkluderer med at oppslutningen om protestpartier bunner i *globaliseringsangst*. Oppslutningen er altså ikke først og fremst uttrykk for en verdikonflikt (de Vries og Hoffmann 2016), det er strukturelle forhold – økende usikkerhet, tap av arbeidsplasser, sterkere dominans utenfra og mer omfattende innvandring – som bidrar til protestpartienes vekst. Verdensbankens forskningsavdeling har gjort en tilsvarende studie av 24 land i Europa og Sentral-Asia (The World Bank 2016). Her er også konklusjonen at økonomisk uro nærer de populistiske bevegelsene. En tredje studie, gjort ved et universitet i Barcelona, viser at økonomisk krise driver de mest utsatte samfunnsgruppene – de med lav utdanning og en usikker stilling på arbeidsmarkedet – over i protestpartiene til høyre og venstre. Denne tendensen blir forsterket av gruppeidentifikasjon og sosial tilhørighet, såkalt «sosiotropi» (Anduiza og Rico 2016). Et restriktivt syn på innvandring inngår oftest i definisjonen av *høyrepopulisme*. Dermed går dette igjen som et empirisk fellestrekk i tilhengers holdninger.²

¹ Brox ga støtet til en mer organisert venstrepopulisme i Norge i årene rundt 1970 – se Bjørklund 2004.

² Data fra European Social Survey (ESS) i 2002-3 viste at uro over innvandring var den enkeltsaken som slo sterkest ut i velgeroppslutning om høyre-radikale partier i Europa (Ivarsflaten 2008). Dette holdt seg i ESS-data

Andre forskere hevder at *kulturell motreaksjon* også er et viktig fellestrekk ved mange populistiske bevegelser (Inglehart og Norris 2016, Goodwin 2011). De legger vekt på at fremveksten av populistiske bevegelser er en protest mot massive kulturendringer, kulturmangfold og liberalitet, et forsvar for stabile normer og tradisjonelle verdier, og at endret befolkningssammensetning knytter økonomiske og kulturelle forklaringer sammen – et flerkulturelt samfunn med sterkere immigrasjonspress gjør sysselsetting og velferdsordninger mer utsatt. Ronald F. Inglehart og Pippa Norris, som har lagt stor vekt på kulturforklaringer i statsvitenskapen, sier samtidig at økonomisk ulikhet intensiverer det kulturelle uttrykket for protest. Her er altså to sett endringer som forsterker hverandre (Inglehart og Norris 2016: 30).

Bak grupperingene og inndelingene i disse brede studiene ligger en mer sammensatt og variert virkelighet der de ulike forklaringsfaktorene har ulik tyngde for hver enkelt bevegelse. Mange av protestbevegelsene i den vestlige verden vokste frem i kjølvannet av finanskrisen, økonomisk tilbakeslag og stigende arbeidsløshet, og ble forsterket av flyktningkrisen og omfattende arbeidsinnvandring. De sammensatte krisenes karakter varierer, og ingen enkelt faktor kan forklare opprøret mot den liberale verdensorden. Det er heller ikke nødvendigvis noen sammenheng mellom økonomisk usikkerhet og politisk protest. Frihetspartiet i Østerrike, det tyske *Alternative für Deutschland* og Sannfinnene har vokst på tross av relativt lav arbeidsledighet (Gros 2016). Populisme er altså ingen homogen, global bølge.³

Partimønsteret er i ferd med å brytes opp i mange europeiske land. Etablerte partier fra sentrum-høyre til sentrum-venstre har samlet seg om ny-liberale reformer og akseptert globaliseringens hovedelementer. De tradisjonelt venstreorienterte partiene utgjør ikke et radikalt alternativ og har ikke lenger arbeiderklassen som stabile kjernevelgere. Den britiske statsviteren Peter Mair hevder at det sosiale grunnlaget for de etablerte partiene er forvitret. De finnes ikke lenger massepartier som gir brede samfunnsinteresser en stemme og står til ansvar for velgerne når de kommer i posisjon (Mair 2013, Streeck 2014). Partiene mister medlemmer over hele Vest-Europa, velgerne er mer flyktige, rekrutteringen av politikere er smalere og partiene likner stadig mer lukkede karteller som søker støtte til ulike kanter. Samtidig er flere politiske saksområder skjermert mot flertallsinnflytelse gjennom

for 2015. I takt med disse partienes programutvikling, slo nå også motstand mot EU og mot poliske eliter sterkt ut (Ivarsflaten 2017).

³ Tidsskrifter som *Survival*, *Foreign Affairs*, *Le Monde Diplomatique* og *New Left Review* har hatt en rekke detaljerte analyser av populistiske bevegelser i 2016–17. Se også de la Torre (red.) 2015, kap. 11–14 for en gjennomgang av særtrekkene ved den nye søramerikanske populismen. For en bred forskningsoversikt fram til 2013, se Gidron og Bonikowski (2013). Jupskås (2017) gjennomgår det europeiske ytre høyres oppslutning og politikk i de senere årene.

maktoverføring til sentralbanker, domstoler, internasjonale institusjoner og et globalisert næringsliv. Slike endringer har gitt næring til protester mot demokratisvikt.⁴

Fellestrekk mellom Vest-Europa og USA

Økende innvandringspress er felles for Vest-Europa og USA.⁵ USA favoriserer utdannede immigranter gjennom en selektiv innvandringspolitikk, og det er først og fremst de illegale som kommer fra og gjennom Mexico som har skapt konflikt. Det vesteuropeiske innvandringsmønsteret er en kombinasjon av økonomisk migrasjon, arbeidsinnvandring fra østeuropeiske EU-land og flyktningestrømmer fra Midtøsten og Nord-Afrika. Problemet økte med masse migrasjonen over Middelhavet fra 2015 og ble ytterligere forsterket av EUs manglende evne til å fordele flyktningene mellom seg.

Et annet fellestrekk er økende ulikhet, særlig i kapitalinntekter, men også i lønnsinntekt. Disse forskjellene eksploderte fra 1990-tallet, og toppledere i USA kan i dag ha nær det samme i dagslønn som vanlige arbeidstakere har i årslønn (Riley 2017:103). På grunn av internasjonaliseringen av næringslivet har lønnsforskjellene i Europa også blitt radikalt større, både i privat og offentlig sektor.

Et tredje fellestrekk er synkende tillit til politiske og økonomiske eliter. Store korrupsjonsskandaler, som under finanskrisen i USA, har underbygget denne mistilliten. Investeringsbanken Lehman Brothers spekulerte seg til konkurs samtidig som toppsjefen mottok en årsbonus tilsvarende 126 millioner kroner (Dagbladet 16/9-08). Korrupsjonsavsløringer er også kommet i en rekke land i Europa, Asia og Sør-Amerika.

Finanskrisen i 2008 forplantet seg fra USA til Europa og ga økonomisk tilbakeslag og voksende arbeidsløshet. I Europa slo den særlig sterkt ut for mindre konkurransedyktige land i eurosonen, som Hellas, Italia, Spania og Portugal. Pengeunionens regelverk var fastsatt og styrt av Den europeiske sentralbanken, med støtte av EU-kommisjonen og det økonomisk ledende Tyskland. Krisen avdekket et hierarki blant medlemslandene i EU og førte til en skarpere motsetning mellom nord og sør og mellom vest og øst. Oppslutningen om EU, som gradvis hadde sunket i opinionen siden 1980-tallet, sank ytterligere (Mudde 2016), og EU-kritiske protestpartier vokste i mange vesteuropeiske land.

Ifølge historikeren Niall Ferguson er det ytterligere én faktor må til for å få den ulmende misnøyen til å flamme opp: demagogen som eksplosivt påtaler krisesituasjonen og som taler folkets sak mot de privilegerte elitene (Ferguson 2016). En protestbevegelse krever både et tilbud i form av lederskap og en etterspørsel i form av ulmende velgeropprør.

⁴ Om samspillet mellom økonomisk og politisk krise, se Kriesi og Pappas (red.) 2015, særlig s. 1–19.

⁵ Sør-Amerika er kontinentet med de fleste såkalt populistiske partiene, men her er samfunnsstruktur og økonomiske vilkår ganske annerledes enn i Europa.

Protestvalg over Atlanteren

Det amerikanske opprøret mot partielitene viste seg i nominasjonsprosessen og primærvalgene i begge de to store partiene under presidentvalget i 2016. Både Bernie Sanders og Donald Trump kom oppsiktsvekkende sterkt ut, selv om Sanders til slutt tapte for Hillary Clinton som Demokratenes kandidat. Sanders hadde i større grad enn Clinton et sosialdemokratisk utjevningsprogram i protest mot markedsliberalisme og voksende ulikhet.

I valget av delegater var det ingen massiv endring i partioppslutning blant velgerne. Det er anslått at rundt 90 prosent av de velgerne som definerte seg selv som republikanere stemte på Trump, og at en tilsvarende andel demokrater støttet Hillary Clinton.⁶ Det var marginene som var utslagsgivende, i stater med avindustrialisering, synkende lønnsnivå, tapte arbeidsplasser og usikkerhet. Hvite arbeiderklasse- og lavere middelklassevelgere i *rustbeltet* deltok i tilstrekkelig grad i valget, eller skiftet i tilstrekkelig grad parti, til at Trump fikk flest valgmenn. Trump hadde to konsistente innslag i sin valgkamp – kamp mot frihandelsavtaler som innebar tap av amerikanske arbeidsplasser og kamp mot ulovlig innvandring. Elitene i Washington fikk ansvaret for denne dobbelte elendigheten. Den amerikanske samfunnsforskeren Nancy Fraser har påpekt at Hillary Clinton representerte en *progressiv nyliberalisme* – en allianse mellom finansinteresser og kulturradikal emansipering – som støtte fra seg mange middel- og arbeiderklassevelgere i sosial og økonomisk nedgang (Fraser 2017).

Den amerikanske valgordningen gjør at nye protestpartier vanskelig kan nå fram. Derfor kommer større amerikanske velgeropprør fra innsiden av de etablerte partiene. Det samme er tilfellet i Storbritannia, som har flertallsvalg i enmannskretser. Her har *tredepartier* som de liberale og det skotske nasjonalistpartiet likevel hatt en viss suksess når de har vært geografisk konsentrert.

Folkeavstemningen om EU-medlemskapet i juni 2016 gjorde velgerprotesten synlig. *Brexit* var et sjokk både for den konservative regjeringen som la saken ut til avstemning og for *Labour* som ventet et klart flertall for å bli i EU.⁷ En stor andel av arbeiderpartivelgerne stemte for utmelding, særlig i avindustrialiserte områder med betydelig arbeidsløshet utenfor og i randsonen av de store byene. Det åpne arbeidsmarkedet i EU, stor innvandring fra land utenfor Europa og islamistisk radikaliseringsforsterket virkningen av den økonomiske stagnasjonen. *Brexit* har ført til en skarpere polarisering av britisk politikk på tvers av de store partiene. Det mer marginale protestpartiet UKIP (United Kingdom Independence Party) med lederen Nigel Farage, spilte en større rolle i opptakten til folkeavstemningen enn det hadde hatt mulighet til ved parlamentsvalg.

⁶ Om velgerprofil og partitradisjoner se Lieven 2016 og Pocalyko 2017.

⁷ Sjokket rystet også statsvitene og andre fagfolk og har satt sterkt preg på kommentarliteraturen om *Brexit*.

Selv om Storbritannia har stått utenfor både Schengen og pengeunionen, var det første vedtaket om utmelding fra EU et anslag mot integrasjonsprosessen og samarbeidsideologien i EU. Anslaget ble forsterket av presidentvalget i USA – der den nye presidenten applauderte *Brexit* – og det ble sett som et urovekkende tegn foran kommende valg i flere land i Europa.

Protesten til venstre

Betegnelsen «populisme» er ikke begrenset til politiske bevegelser og partier på høyre fløy. De *venstrepopulistiske* partiene Podemos i Spania og Syriza i Hellas vokste i protest mot massearbeidsløsheten og innstrammingspolitikken i eurosone etter finanskrisen. De fylte et større politisk rom etter at de tradisjonelle venstrepartiene – PSOE i Spania og PASOK i Hellas – hadde oppgitt sin tidligere motstand mot nyliberale reformer og fjernet seg fra sine arbeiderklassevelgere (Watkins 2016). Den italienske *Femstjernerbevegelsen* (M5S) var også en protest mot innstrammingspolitikken. Disse partiene hevdet at budsjettunderskuddene måtte reduseres langsomt, i takt med langsiktig stimulering av ny vekst gjennom nasjonale investeringsprogrammer.

De radikale protestpartiene i Spania, Hellas og Italia ble organisert på grunnlag av folkelige bevegelser og gateoppstander. Protestene var rettet mot offentlige nedskjæringer, massearbeidsløshet, reduserte velferdstjenester, privatisering og økende sosial ulikhet. Protestpartiene mobiliserte mot en politikk som manglet demokratisk forankring og mot den åpne eller stilltiende alliansen mellom sentrum-venstre og sentrum-høyre. En sammenlignende studie av protestene mot innstrammingspolitikken konkluderer slik: «I Europa som i Latin-Amerika oppsto parti-bevegelsene først og fremst fordi sentrum-venstre-partiene forsømte å ivareta hensyn til sosiale rettigheter og sosial rettferdighet» (della Porta mfl. 2017: 185). Misnøyen og protesten fikk et tilbud, en politisk kanal, gjennom høyprofilerte lederskikkelser som Pablo Iglesias, Alexis Tsipras og Beppe Grillo.

Tilliten til tradisjonelle partier og institusjoner har sunket i alle EU-land som svar på stagnasjon, arbeidsløshet og sosiale forskjeller; jo større økonomiske problemer, jo sterkere protest (della Porta mfl. 2017: 9, 31, 202). Syriza kapitulerte for innstrammingskravene fra Brussel da partiet kom i posisjon. Perry Anderson – historiker og stifter av *New Left Review* – har tre mulige forklaringer på svakhetene ved velgeropprøret. For det første at protestpartiene til venstre gjennomgående er svakere fordi de i mindre grad har koblet innvandringsspørsmålet til et sosialt opprør. For det andre at den høyreorienterte protesten er mer radikal og konsekvent i sin motstand mot både euroen og migrasjonsbølgen. For det tredje, med konsekvenser for opprøret både til høyre og venstre, at protestpartienes standpunkt i sentrale saker har bredere støtte i folkeopinionen enn de får uttelling for i valg. Forklaringen på dette fenomenet er frykt for konsekvensene – frykt for hva som kan skje hvis

pengeunionen bryter sammen og protestene skal settes ut i praktisk politikk: «Fear trumps anger» (Anderson 2017).

I syklonens øye: Nasjonal front

Situasjonen i Frankrike viser hvor problematisk det kan være å skille mellom «høyrepopulisme» og «venstrepopulisme». Frankrike er historisk sett halve motoren i EU, og Marine Le Pen som fransk president ville vært en trussel mot både europeisk integrasjon og en liberal verdensorden. Nasjonal front har en annen politisk profil under Marine Le Pen enn det hadde under faren Jean-Marie. Etter at hun ble valgt som leder på partiets landsmøte i januar 2011 har hun gjennomført en *avdiabolisering* av partiet. Personer med åpent rasistiske og antisemittiske holdninger er rensket ut. Faren ble ekskludert etter å ha bagatellisert *holocaust*. Innvandringsmotstand og islam-kritikk er fortsatt viktig, men det er satt inn i en bredere ramme med større vekt på sosial trygghet, nasjonal suverenitet og motstand mot EUs pengeunion (Perrineau 2014, Sørdsahl og Ask 2017).

Jean-Marie Le Pen stiftet Nasjonal front i 1972. Statsviteren Pascal Perrineau åpner en av sine fremstillinger av partiets utvikling med et tilbakeblikk til Algerie-krigen (Perrineau 1997: 15ff), som Le Pen kjempet i. Partiet ble stiftet for å være et samlingspunkt for strømninger og aktivistgrupper – *groupuscules* – på ytre høyre fløy: de forbitrede etter tapet av det franske Algerie (kalt *la nostalgérie*), levninger etter antisemittismen fra *Action Francaise*, en høyreorientert bevegelse som ble forbudt ved frigjøringen i 1944, tilhengere av Pétain-regjeringen under annen verdenskrig, anti-republikanere og tradisjonister. *Front national* skulle inkarnere Frankrikes *evige identitet*.

Le Pen gjorde innvandringsmotstand til merkesak, koblet til usikkerhet og arbeidsløshet. Partiet vokste i takt med åpnere grenser, økende arbeidsløshet og et mer internasjonalt næringsliv. Ved valget til Europa-parlamentet i 1984, etter sosialistpartiets nyliberale vending året før, passerte Nasjonal front 10 prosent oppslutning, og økte til 15 prosent ved de franske valgene i 1988. På 1990-tallet blokkerte en ny valgordning til nasjonalforsamlingen for representasjon. Proporsjonalitetsvalg ble erstattet av flertallsvalg i enmannskretser i to omganger. Hensikten var å favorisere de store og etablerte partiene på bekostning av Nasjonal front. En *republikansk front* av sentrum-høyre og sentrum-venstre kunne nå stanse Nasjonal front i annen valgomgang nesten over alt. Det samme skjedde da Jean-Marie Le Pen kom til annen valgomgang ved presidentvalget i 2002.

Den økende oppslutningen førte til at Nasjonal front ikke lenger var et tradisjonelt høyreparti – desillusjonerte venstrevelgere, tidligere sosialister og kommunister sluttet i økende grad opp om partiet. Partiene til venstre hadde forlatt Arbeideren til fordel for Innvandrerene, ble det sagt (Viard 1997, Todd 1998: 152ff).

Partisplittelsen i 1999, da nestlederen Bruno Mégret ble ekskludert, innledet en nedgangsperiode, og det virkelig store oppsvinget kom først da Marine Le Pen etter å ha blitt til partileder fikk nær 18

prosent av stemmene ved presidentvalget i 2012. Året etter var Nasjonal front landets største parti på meningsmålingene. Tross sin høyreorienterte bakgrunn, er det i dag Frankrikes største arbeiderparti siden kommunistpartiets storhetstid.

Da Marine Le Pen ble leder i 2011, startet hun en målrettet omforming av partiet (Betz 2015). Hun utvidet den politiske plattformen og vred profilen bort fra det anti-republikanske ytre høyre. Kampen mot masseinnvandring ble beholdt, men ble knyttet til en klarere økonomisk patriotisme med vekt på franske arbeidsplasser, et hjemmebasert næringsliv, mer omfattende statsstyre og en velferdsstat med sosial omfordeling. Her bygde partiet på den tradisjonelle franske *dirigisme*, som hadde forent det gaullistiske høyre og det sosialdemokratiske venstre. Slik kunne Marine Le Pen hevde at partiet nå var hevet over det gamle skillet mellom høyre og venstre. Samtidig omfavnet hun republikkens verdier og gjorde *laïcité*, en sekulær og konfesjonsløs stat, til sitt eget program. Denne vendingen mot venstre førte til motstand hos de gamle partikadrene.

Provokasjonen mot det etablerte og liberale Frankrike ligger i partiets kompromissløse innvandringskritikk, dets skarpt uttrykte franske nasjonalisme, motstanden mot fransk deltakelse i pengeunionen og løftet om en folkeavstemning om fortsatt EU-medlemskap.

Nasjonal front har vokst på de krisene som har svekket de tradisjonelle partiene i fransk politikk. Sosialistpartiet har nærmest utradert seg selv i Francois Hollandes presidenttid, med en serie mislykkede og upopulære reformer i arbeidslivet. Den tradisjonelle høyresiden er politisk splittet og har hatt store problemer med å finne en samlende ledelse. Nasjonal front har gått inn i de dype konfliktlinjene, *les fractures sociales*, i det franske samfunnet (Perrineau 2014: 105–214): utflytting av arbeidsplasser og nedskalering av offentlig virksomhet; frykt for islamistisk radikalisering og terror; motstand mot det kulturradikale hegemoniet; den territoriale kløften mellom vekstområder og avindustrialiserte regioner; utarming av halvveis urbaniserte utkantstrøk, de såkalte *périurbains*; mistillit til det politiske etablissementet etter korrupsjonsskandaler og manglende gjennomføringsevne

Meningsmålinger om konkrete saker – som innvandringspolitikk eller EU – tyder på at Nasjonal fronts potensielle oppslutning er større enn uttellingen de får ved valg. Partiets fortid kan virke begrensende – det er lett å mistenke at *avdiaboliseringen* bare er skuebrød. Motstanden fra massemedia og de dominerende elitene er intens, og konfliktnivået og indignasjonen mot partiet forsterker mange potensielle velgeres usikkerhet – frykten for konsekvensene hvis euroen bryter sammen, EU rakner, kanskje kapitalflukt og stormløp mot bankene, økonomisk og politisk kaos (Goodwin 2017). Et sterkt

Front national er samtidig et sterkt polarisert Frankrike. Det er liten grunn til å tro at valget av Emmanuel Macron som president vil gjenforene landet.⁸

Ved presidentvalget våren 2017 fikk Marine Le Pen 21,5 prosent oppslutning i første valgomgang og 34 prosent i andre. Nær elleve millioner franske velgere stemte på henne. Hun hadde fortsatt størst oppslutning i sør/sør-øst og i nord-øst, der arbeidsløsheten er høy. Det er beregnet i etterkant at hun kunne ha vunnet presidentvalget hvis Frankrike hadde hatt samme valgordning som USA, med valg av valgmenn fra landets 18 regioner i én valgomgang: «the difference between a populist tide and a centrist resurgence may come down to the electoral system» (*The Economist* 29/5-17:20).

Men hva er egentlig populisme?

En grunn til at det er vanskelig å definere populisme, er som nevnt at få bevegelser bruker denne betegnelsen om seg selv, det er en betegnelse som stort sett blir brukt for å definere andre. Ordet har gjerne polemisk brodd – mange økonomer ser for eksempel på populisme som kortsiktig popularitetsjakt, lettvinne løsninger, økonomisk overforbruk og selvmotsigende politikk. Økonomisk uforstand inngår ofte i definisjonen av populisme.⁹ I politikken blir *populisme* ofte brukt som betegnelse på et mobbvelde der politiske rottefangere beveger de følelsesladde og umodne massene, slik *rottefangeren fra Hameln* lokket byens barn i fortapelsen.

Når mangfoldet av definisjoner blir så stort, krymper fellesnevneren og dermed det substansielle innholdet i begrepet. Men hva har Donald Trump og Hugo Chavéz, Marine Le Pen og Pablo Iglesias, Victor Orbán og Alexis Tsipras felles? At de – eventuelt før de selv kom i posisjon – har kritisert etablerte eliter for å mele sin egen kake i stedet for å tjene bredere folkelige interesser. Dette er en tilstrekkelig definisjon, sier forskere som Ben Stanley og Cas Mudde. De karakteriserer populismen som en *tynn ideologi*, den har lite substans. Denne ideologien kan hente et fyldigere innhold ved å inngå i ulike *vertsideologier* (Stanley 2008, Mudde og Kaltwasser 2017: 5ff), for eksempel nasjonalisme eller sosialisme, og den kan ligge til høyre eller til venstre i det politiske landskapet – derfor *høyrepopulisme* og *venstrepopulisme*.

Men ved nærmere ettersyn er også inndelingen av populistiske bevegelser i høyre og venstre nesten innholdsløs. Blant såkalt høyreorienterte finnes alle grader av moderasjon og ekstremisme; noen er markedsliberalister, mens andre forener proteksjonisme og velferdsstat; noen er antisemittiske, mens

⁸ Se et fyldig og interessant dobbeltintervju med Régis Debray og Alain Finkielkraut, «Où va la France?» i *L'Express*, 3 au 9 mai 2017.

⁹ Se for eksempel Jeffrey Sachs (tallrike notater og artikler på nettet) om populisme som ødeleggende uforstand enten den skal forsøke seg på problemene i *rustbeltet* eller i Sør-Amerika. Sachs er sjefsøkonomen bak FNs tusenårs- og bærekraftmål, og han var sentral rådgiver bak *sjukkerapien* i Sør-Amerika og Russland på 1990-tallet.

andre støtter Israel; noen er kulturliberale, andre er konservative.¹⁰ Blant såkalte venstrepopulister er mangfoldet like stort; variantene i Venezuela og Spania har ulikt syn på det meste.

Fellestrekket i populisme som tynn ideologi er elitekritikken – folket blir oppfattet som en samlet enhet i opposisjon til elitene. Den *tynne ideologien* er antipluralistisk og lite opptatt av konstitusjonelle garantier for mindretall. Siden det liberale og representative demokratiet har sviktet de folkelige interessene, blir folkeavstemning et viktig korrektiv. Slike kjennetegn ligger innenfor rammen av den *tynne ideologien* om folket mot elitene (Mudde og Kaltwasser 2017: 80ff).

Hvordan skiller en så det populistiske innslaget fra *vertsideologien*? Både sosialisme og nasjonalisme påberoper seg jo en folkelig fellesinteresse, vendt enten mot klasseinteresser eller unasjonalt dominans, mot de herskende innad eller trusler utenfra. Hvis *vertsideologien* har populistiske begrepskjennetegn alt i utgangspunktet, er det ikke behov for populisme som et separat innslag. Samtidig er det uklart hva *tynn ideologi* innebærer. Hvis det spesifikke kjennetegnet er elitekritikk, blir nærmest enhver kritikk av eliter – berettiget som uberettiget – populistisk.

I boka *Hva er populisme* (2016) lanserer Jan-Werner Müller en strengere og mer spesifikk definisjon av populisme. Ifølge Müller er en populist en som ser seg selv som eneste sanne representant for et enhetlig folk. Hvem er populister i denne forstand? Donald Trump i sin innsettelsestale, utvilsomt, med sine gjentatte utsagn om at makten nå var overført fra den korrupte Washington-eliten til folket selv.¹¹ *The People's Party – Populistbevegelsen* fra 1880-årene – faller derimot utenfor, til tross for at dette var en av de få bevegelsene som kalte seg selv populistisk. Müller medgir at også Podemos og Syriza faller utenfor etter denne definisjonen fordi de ikke opptre på vegne av folket som uddifferensiert enhet. Til venstre blir det bare Hugo Chávez og chavismen igjen. Vi vet ikke hva velgerne tenker om dette.¹² Er alle de som stemte på Trump eller som voterte for *Brexit* populister i Müllers strenge forstand? Eller de mange bak Nasjonal front i Frankrike eller Frihetspartiet i Østerrike? Trolig treffer denne definisjonen bare enkelte politikere i deres mest høystemte øyeblikk, og da trolig også fra hvilket som helst parti, revet med av sin egen retorikk og fristet til å gi et løssluppet valgløfte om å tjene alle.

Müllers definisjon fungerer som en boomerang mot den liberale antipopulismen. Populisme som negativt kampbegrep vil forsvare en liberal fellesideologi som alle er tjent med. I denne polemiske språkbruken er det underforstått at populismen strengt tatt ikke tjener noen: liberalitet, liberale

¹⁰ Se Mudde (2017) for en kommentar til dette splittende mangfoldet.

¹¹ Trump utviklet og forsterket den folkelige retorikken i løpet av valgkampen, fra hyppige henvisninger til seg selv til hyppige henvisninger til seg selv som det ukorruperte folkets sanne talsmann, se Friedman 2017.

¹² To belgiske forskere har gjort en av de få studiene av såkalt populistiske holdninger i befolkningen, med et utvalg i det hollandsktalende Belgia. De konkluderer med at populismen primært er en reaksjon fra en egalitært orientert befolkning mot frykten for marginalisering og nedgang (Elchardus og Spruyt 2014: 126).

institusjoner og åpne økonomier er til fordel for alle. Når velgerprotesten blir kalt populistisk, blir den ikke sett som legitimt uttrykk for en rasjonell interessekamp, men som moralsk og politisk mindreverdige. Slik får antipopulismen de samme grunntrekkene som den tillegger populismen.

Oppfatningen av populisme som et uberettiget krav om å representere folkets sanne interesser, avviker fra det betydningsinnholdet vi finner i tidligere perioder. Populisme har vært brukt om folkesuverenitet og prinsippet om flertallsbeslutninger i kamp mot undertrykkende og privilegerte mindretall (Canovan 1981, Taggart 2000). Ordet har vært et synonym for folkestyre, men det har også vært et synonym for følelsesstyrt massetyranni, på linje med uttrykkene *mobbstyre* og *pøbelvelde*. Dette er spennvidden i definisjonskampen.

Den argentinske filosofen Ernesto Laclau opponerte mot forsøket på å fange populismens essens. Han så på populisme som en appell til bredere folkemasser mot en herskende *maktblokk*. Populisme synliggjorde og uttrykte neglisjerte interesser (Laclau 2005a, 2005b)¹³. Hans begrep om populisme er rent formalt, en talemåte som deler samfunnet med en indre grense, splittet i to leire, for å få fram undertrykte temaer og synspunkter. Slik kan *status quo* bli rokket av bevegelser som konstituerer folket som politisk aktør, i konflikten mellom de mektige og de maktesløse (Panizza 2005: 3ff). Populismen er nødvendig for at de maktesløse skal kunne nå fram og bli hørt. Det var slik den hadde virket under kolonifrigjøringen. For Laclau er populisme først og fremst en politisk logikk, en verbal strategi for å hevde marginaliserte interesser.

Den italienske sosiologen Marco D'Eramo deler dette språklig-strategiske synet (D'Eramo 2013, 2017). Han mener det er fåfengt å søke etter populismens kjerne, for den har ingen essensielle trekk. Det interessante er hvordan ordet populisme blir brukt for å fremme eller ramme bestemte synspunkter, hevder han. Da amerikanske prairiefarmere kalte seg populist, var det for å gi styrke til opprøret nedenfra, for å påberope seg en demokratisk profil i kampen mot bankvesen og storkapital.

Etter den kalde krigen er populisme i stadig sterkere grad blitt sett som et negativt fenomen. Den polemiske brodden skal nøytralisere folkelig agitasjon og kritisk mobilisering mot åpne grenser, fri finansflyt og svikt i representativt demokrati (D'Eramo 2013). Sett over tid har populisme varierende betydning, uten ideologiske fellestrekk. I dagligtale brukes det nærmest som et hånsord, en påstand om kynisk utnyttelse av demokratiets nattsider.

Benjamin Moffitt gir en ytterligere presisering av et ikke-essensialistisk synspunkt. Han kaller populisme for en *politisk stil* som kan utspille seg – med media som scene – i et mangfold av politiske

¹³ Både Laclau (som døde i 2014) og hans belgiske kone Chantal Mouffe har utgitt en rekke arbeider om populisme; jfr. [en aktuell diskusjon av Lasse Thomassen \(Thomassen 2016\)](#). Ernesto Laclaus syn på populisme har vært en inspirasjonskilde for Podemos gjennom de teoretisk orienterte lederne Pablo Iglesias og særlig Iñigo Errejón.

og kulturelle sammenhenger (Moffitt 2016). De tre sentrale stiltrekkene er appeller til folket mot maktelitene, folkelige brudd med polerte manerer, og krisebevissthet. Slik kan marginaliserte interesser bli synliggjort og finne et politisk uttrykk. Her tangerer Moffitt og Mudde hverandre – populismen kan være et rasjonelt uttrykk for brede, folkelige interesser. I denne språkbruken er den polemiske kampretorikken borte.¹⁴

Avslutning

Den liberale kritikken av populisme går ut på at det er en demagogisk og udemokratisk appell til en fiktiv, folkelig fellesinteresse. Her er det lett å overse at det liberale demokrati er en kombinasjon av ulike prinsipper. På den ene side den liberale vekten på rettighetsvern, rettsstatsgarantier og universelle friheter. På den annen side det demokratiske hensynet til folkesuverenitet, flertalls-vilje og folkevalgt kontroll med de avgjørende institusjonene. Protestpartiene og deres kritikere dyrker og neglisjerer hver sin side av dette, som Margaret Canovan treffende har påpekt (Canovan 2004: 244). Kritikerne fremhever det liberale, rettighetsorienterte og universelle. Protestpartiene mobiliserer til støtte for den folkesuvereniteten som de mener at de liberale elitene setter til side.

Mange av dagens protestpartier har illiberale trekk. De er lite opptatt av minoritetsvern og konstitusjonelle garantier mot flertallsmakt. Mange ledere som er kommet i maktposisjon – fra Victor Orbán til Hugo Chávez – har forsvart autoritære løsninger. Her er det likevel store variasjoner mellom de partiene og bevegelsene som har vært kalt populistiske.

Mye av velgerprotesten mot etablerte partier går ut på å stille de etablerte partiene til ansvar for globaliseringens ulemper. Protesten samler de som taper når arbeidsplasser flyttes til lavkostland og de som blir neglisjert i spørsmålet om befolkningens demografiske sammensetning. Protestpartiene er blitt store arbeiderklassepartier der hvor usikkerheten på arbeidsmarkedet er stor og stemmeseddelen har redusert kjøpekraft.

De tradisjonelle venstrepartiene appellerer i større grad til andre samfunnslag. De konkurrerer om sentrumsvelgerne med det politiske sentrum-høyre. De har bidratt til at politisk beslutningsmakt er overført til ikke-valgte organer hjemme og ute, og er gjennomgående kritiske til folkeavstemninger fordi slike avstemninger er blitt en alternativ kanal for synspunkter som står svakt i nasjonalforsamlingene.

Mange av de moderne protestpartiene kan sees som «illiberale svar på en udemokratisk liberalisme» (Mudde og Kaltwasser 2017: 134). De har vokst på at etablerte partier og politiske eliter har

¹⁴ Det er også norske bidrag som avviker fra den dominerende kampretorikken, f.eks. Bjørklund 2004 og Dag Einar Thorsen, «Populisme» i *Store Norske Leksikon*. Paris Aslanidis (2015) mener store deler av forskningslitteraturen om populisme er farget av samtidens debattklima, innvevd i politisk polemikk.

avpolitisert kontroversielle spørsmål som innstrammingspolitikk, arbeidsmarked og immigrasjon for å gjøre risikoen for valgnederlag minst mulig. De henter oppslutning der politisk makt i økende grad er delegert til institusjoner som ikke er valgt og som er skjernet mot folkelig innflytelse. Protesten mot den liberale internasjonalismen er de forstøttes gjenkomst.

Det er feil å spørre hva populisme egentlig er. Populisme har aldri hatt et betydningsinnhold uavhengig av tid og sted, hevet over den historiske konteksten. Marco D'Eramo har rett i at det «egne spørsmålet er ikke hva populisme er, men snarere når uttrykket oppsto, hvem som benytter det, når, hvorfor, og for hvilket formål» (D'Eramo 2017:134). Populismen har ingen fast substans fordi den er en form, en politisk stil, et spøkelse som hjemsøker verden.

*En takk til redaksjonen og anonyme referees for gode kommentarer til utkast.

Referanser

Allcock, J.B. (1971). «'Populism': A brief biography». *Sociology* 5 (3), s. 371–387.

Anderson, P. (2017, mars). «Why the system will still win». *Le Monde Diplomatique*.
<http://mondediplo.com/2017/03/02brexit>

Anduiza, E. og G. Rico (2016, under publisering). «Economic correlates of populist attitudes: An analysis of nine European countries».

<https://www.ceu.edu/sites/default/files/attachment/event/14668/economic-correlates-populist-attitudes-eva-anduiza.pdf>. Universitat Autònoma de Barcelona.

Aslanidis, P. (2015). «Is populism an ideology? A refutation and a new perspective». *Political Studies* 64 (1, suppl.), s. 88–104. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12224>.

Betz, H.-G. (2015). «The revenge of the *Ploucs*: The revival of radical populism under Marine le Pen». I Kriesi og Pappas (2015), s. 75-90.

Bjørklund, T. (2004). «Norsk populisme fra Ottar Brox til Carl I. Hagen». *Nytt Norsk Tidsskrift* 21 (3-4), s. 410–419.

Canovan, M. (1981). *Populism*. London: Junction.

Canovan, M. (2004). «Populism for political theorists?». *Journal of Political Ideologies*. 9 (3), s. 241–252.

de la Torre, C. (red.) (2015). *The Promise and Perils of Populism*. Lexington: University Press of Kentucky.

della Porta, D. mfl. (2017). *Movement Parties against Austerity*. Cambridge: Polity Press.

Elchardus, M. og B. Spruyt (2014). «Populism, persistent republicanism and declinism: An empirical analysis of populism as a thin ideology». *Government and Opposition*. 51 (1), s. 111–133. DOI: <https://doi.org/10.1017/gov.2014.27>.

D'Eramo, M. (2013). «Populism and the New Oligarchy». *New Left Review* 82, s. 5–28.

D'Eramo, M. (2017). «They, the People». *New Left Review* 103.

De Vries, C. og I. Hoffmann (2016). *Globalisierungsangst oder Wertekonflikt? Wer in Europa populistische Parteien wählt und warum*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung.

The Economist (2017, 29. april). «If France used America's system, Marine Le Pen might have won». <http://www.economist.com/news/europe/21721399-french-electoral-college-would-favour-sparsely-populated-nationalist-voting-areas-if-france>.

Ferguson, N. (2016). «Populism as a backlash against globalization – Historical perspectives». *Horizons* 8, s. 12–21.

Fraser, N. (2017). «Progressive neoliberalism versus reactionary populism: a Hobson's choice». I H. Geiselberger (red.) *The Great Regression*. Cambridge: Polity Press.

Friedman, U. (2017, 27. februar). «What is a populist? And is Donald Trump one?» *The Atlantic*.

Gidron, N. og B. Bonikowski (2013). «Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda». Working Paper Series No. 13-0004. Harvard University: Weatherhead Center for International Affairs.

Goodwin, M. (2011). *Right Response. Understanding and Counting Populist Extremism in Europe*. London: Chatham House.

Goodwin, M. (2017, 23. mars). «What a Le Pen Win Would Look Like». *The New York Times*.

Gros, D. (2016, 6. mai). «Is globalisation really fuelling populism?» *Project Syndicate*.

Inglehart, R.F. og P. Norris (2016). «Trump, Brexit, and the rise of populism: Economic have-nots and cultural backlash». Cambridge, MA: Harvard Kennedy School.

Ionescu, G. og E. Gellner (red.) (1969). *Populism. Its meanings and national characteristics*. London: Weidenfeld & Nicolson.

- Ivarsflaten, E. (2008). «What unites the populist right in Western Europe?» *Comparative Political Studies* 41 (1), s. 3–23.
- Ivarsflaten, E. (2017, 24. mars). «What Unites the Electorally Successful Populist Radical Right in Europe». Innlegg på Center for Research on Extremism, Universitetet i Oslo.
- Jupskås, A.R. (2017, under publisering). «Fakta og fiksjon om ytre høyre. Etterord 2017». Kommende nyutgave av Jupskås, *Ekstreme Europa: ideologi, årsaker og konsekvenser*. Oslo: Cappelen Damm (1. utgave 2012).
- Kriesi, H. og T.S. Pappas (red.) (2015). *European Populism in the Shadow of the Great Recession*. Colchester: ECPR Press.
- Laclau, E. (2005a). *On Populist Reason*. London: Verso.
- Laclau, E. (2005b). «Populism: What's in a Name?». I Panizza 2005.
- Lieven, A. (2016). «Clinton and Trump: Two Faces of American Nationalism». *Survival* 58 (5), s. 7–22. DOI: <https://doi.org/10.1080/00396338.2016.1231526>.
- Mair, P. (2013). *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism*. Stanford: Stanford University Press.
- Mudde, C. (2016). «Europe's populist surge. A long time in the making». *Foreign Affairs* 95 (6), s. 25–30.
- Mudde, C (2017, 26. januar). «The Radical Right's United Front». *The New York Times*.
- Mudde, C. og C.R. Kaltwasser (2017). *Populism. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Müller, J.-W. (2016). *Was ist Populismus?* Berlin: Suhrkamp.
- Panizza, Francisco (red.) (2005). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Perrineau, P. (1997). *Le Symptôme Le Pen. Radiographie des électeurs du Front national*. Paris: Fayard.
- Perrineau, P. (2014). *La France au Front*. Paris: Fayard.
- Pocalyko, M. (2017). «The Businessman President». *Survival* 59 (1), s. 57–57.
- Riley, D. (2017). «American Brumaire?» *New Left Review* 103, s. 21-32.

Stanley, B. (2008). «The thin ideology of populism». *Journal of Political Ideologies* 13 (1), s. 95–110.
DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/13569310701822289>.

Streeck, W. (2014). «The Politics of Exit». *New Left Review* 88, s. 121–129.

Sørsdahl, E. og A.O. Ask (2017). *Marine le Pen og høyrepopulismen i Europa*. Oslo: Cappelen Damm.

Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.

Thomassen, L. (2016). «Hegemony, populism and democracy: Laclau and Mouffe today». *Revista Española de Ciencia Política* 40, s. 161–176.

Todd, E. (1998). *L'Illusion économique. Essai sur la stagnation des sociétés développées*. Paris: Gallimard.

Viard, J. (1997). *Pourquoi des travailleurs votent FN et comment les reconquérir*. Paris: Éditions du Seuil.

Watkins, S. (2016). «Oppositions». *New Left Review* 98, s. 5–30.

World Bank (2016, november). *Polarization and Populism*. ECA Economic Update.

Worsley, P. (1964). *The Third World*. London: Weidenfeld and Nicolson.